

*De la litera la spiritul textului sacru.
Considerații asupra limbajului figurativ din textele
vechi românești*

Gheorghe CHIVU

The author examines the figurative language of some of the Old Romanian texts in order to emphasize the expressiveness of the choices adopted by the translators confronted with the complexity of the sacred text itself, the intricacies of the source language and the fluctuations of the target language.

1. Expimarea figurată, trăsătură distinctivă a scrisului beletristic, utilizată deopotrivă în texte laice și în scrieri religioase aparținând acestei variante funcționale a limbii române, a fost ignorată, de regulă, de cercetătorii care s-au oprit mai mult sau mai puțin insistent asupra textelor bisericești. În scrierile religioase ilustrative pentru perioada veche a culturii noastre scrise, în care producția manuscrisă și îndeosebi cea tipărită erau dominate de spiritul Bisericii, au fost căutate, de regulă, caracteristici ale normei lingvistice, iar în textele cu același conținut publicate în epoca modernă, când scrisul laic și-a modernizat atât vocabularul cât și unele trăsături fonetice, morfologice și sintactice, cercetătorii au încercat să identifice elementele de tip conservator, fapte fonetice sau morfo-sintactice dispărute din inventarul de caracteristici ale românei moderne, sau cuvinte de tip arhaic, respectiv elemente de vocabular încadrabile într-o terminologie specifică domeniului¹.

Mai vechile sau mai noile texte religioase cu caracter beletristic, deopotrivă scrieri narative, imnice, lirice sau cu caracter retoric, diferențiate rar în cadrul diverselor investigații științifice de celelalte scrieri utilizate în Biserică, atestă însă prin numeroase exemple și existența figurilor, atât a celor „de construcție”, impuse prin tradiție de retorica discursului religios, cât și a celor „de gândire”².

În cadrul comunicării de astăzi ne vom opri exclusiv asupra exprimării figurate, cu ajutorul căreia, în ciuda caracterului de regulă stereotip al tropilor caracteristici

¹ Vezi, pentru o prima abordare a problemei, conferința *Civilizație și cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual*, Editura Academiei Române, București, 1997.

² Am încercat să surprindem astfel de figuri, încadrându-le în evoluția scrisului vechi în ansamblu, în volumul *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Univers Enciclopedic, București, 2000, p. 42-45, 100-107.

pentru scrisul bisericesc, sau, poate, tocmai prin repetarea insistentă a acelorași clișee stilistice, a fost creată, pentru credinciosul cu mai puțină cultură care a ascultat constant slujba sau pentru cel ce avea exercițiul lecturii textelor sacre, obișnuința cu o modalitate de formulare a unor idei sau sentimente esențial diferită de aceea cunoscută și practică în cadrul vorbirii curente, familiare sau populare. Încercăm să aflăm, prin analiza mai multor figuri extrase din scrieri religioase reprezentative pentru literatura română veche, care au fost cauzele și care scopurile păstrării acelorași tropi, respectiv ale modificărilor apărute în copii sau în versiuni diferite ale aceluiași text. Vrem de asemenea să stabilim (sau cel puțin să intuim) dacă aceste modificări pot fi corelate cu încercările traducătorilor sau ale revizorilor unei traduceri religioase de a modifica litera sursei pentru a face mai clar spiritul acesteia, încercări constatate tot mai frecvent în scrisul vechi românesc după 1650.

Reamintim că în edițiile precedente ale Conferinței ne-am oprit, pentru a formula o opinie privind relația dintre litera și spiritul textului sacru în scrisul vechi românesc, asupra câtorva manuscrise cu „traduceri multiple” ale Psaltirii, Tetraevangelului și Paraclisului Precistei, toate alcătuite, la mijlocul sau în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, în Moldova³.

2. Cele mai multe exemple de exprimare figurată se întâlnesc, dintre scrierile ilustrative pentru vechiul scris beletristic religios, fapt într-un fel așteptat, în cadrul *Psaltirii*, text beletristic de lectură bisericească cu un pronunțat caracter liric⁴.

Astfel, în toate variantele psalmului XI cunoscute din secolul al XVI-lea pînă la *Psaltirea de-șăles* imprimată de Dosoftei în 1680⁵ apare, în formă practic identică (diferențele dintre texte țin în primul rînd de prezența unor fonetisme cu repartitie regională specifică), o metaforă cu rol explicativ, cunoscută și din alte vechi texte religioase, care permite plasticizarea unei idei abstracte printr-un lanț metaforic enumerativ. Iată pasajul din versetul 7, în forma existentă în psaltirile coresiene: *Cuvintele Domnului, cuvinte curate, argint ars și ispitit pămînt, curat de șapte ori.* (În tipăritura lui Dosoftei întîlnim: *Cuvintele Domnului-s cuvinte curate, argint ars, lămurit de pămînt, curățit de șapte ori.*)

O metaforă personificatoare, ce se află la baza unui trop utilizat pînă la devalorizare în literatura modernă (unde va fi apărut însă independent de influența

³ A se vedea *Psaltirea – de la litera la spiritul textului sacru. Considerații asupra unui manuscris moldovenesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *Text și discurs religios*, I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași 2009, p. 37-43, și *De la litera la spiritul textului sacru. Mărturia unui Evangheliar manuscris*, în *Text și discurs religios*, II, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași 2010, p. 41-48.

⁴ Nu ne preocupă în lucrarea de față figurile existente în Cîntarea cîntărilor, absență dintre cărțile biblice traduse înaintea mijlocului secolului al XVII-lea, și nici acelea, de altă factură și mult mai puțin frecvente, înregistrate, începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în *Evangheliar* și în *Apostol*.

⁵ Am avut în vedere copiile și versiunile independente ale Psaltirii, transcrise sau tipărite în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, pentru a acoperi și intervalul de timp în care au fost alcătuite manuscrisele cu traduceri multiple analizate în studiile menționate în nota 1.

exercitată, în timp, de Psaltire), apare în versetul 12 din psalmul al XVII-lea: *Sui spre heruvimi și zbură. Zbură spre arepile vîntului*. Figura revine în psalmul CIII, unde în versetul 4 citim iarăși, în toate variantele vechi ale psalmilor: *Puse nuorii suirea sa, îmblă spre arepile vîntului*.

O frumoasă metaforă verbală, a cărei valoare este amplificată printr-o surprinzătoare schimbare a comportamentului gramatical al verbului *a vărsa*, este consemnată în psalmul XXI, versetul 15. Cităm tot din psaltirile coresiene, mai apropiate ca normă lingvistică de româna literară actuală: *Ca apa vărsaiu-mă și sparseră-se toate oasele mele*. (În Psaltirea Scheiană diferențele față de forma extrasă din versiunile coresiene sînt, cu excepția antepunerii lui *se* din *sparseră-se*, exclusiv fonetice; în Psaltirea Hurmuzachi, în loc de *sparseră-se* apare *rrăsfirără-se*, iar la Dosoftei, *să-mprăștiară*.)

Exprimarea figurată continuă, în cadrul aceluiași verset din psalmul XXI, cu o comparație: *Fu inema mea ca ceara topindu-se pre mijloc de mațele mele*, relația comparativă fiind ușor de înțeles chiar de către omul simplu, deși interpretarea gerunziului reflexiv impunea o raportare la canoanele exprimării culte.

În versetul 15 al psalmului XXXVIII traducătorul celei mai vechi versiuni românești a Psaltirii reformulează ideea cuprinsă în pasajul anterior reprodus tot printr-o comparație sensibilizatoare: *Topit-ai ca painjina sufletul lui, însă în deșertu tot omul*.

Plasticizantă și concomitent umanizatoare este comparația cuprinsă în versetele 2 și 3 ale psalmului CIII: *Înveștitu-te-ai cu lumină ca în cămașe. Întinseși ceriul ca piialea, coperiși ca apa mai-susul lui* (la Dosoftei găsim: *te-mbrăcaș învăscîndu-te în lumină ca-ntr-un veșmînt, întinzînd ceriul ca cortul, care-ș acopere cu ape cerdacurile sale*), versetul 7 din cadrul aceluiași psalm aducînd în atenție o nouă imagine surprinzătoare: *Fără-fundul ca cămașa înveștirea ei*. (În Psaltirea Hurmuzaki citim: *Bezdna ca o cămeașe înveștitul ei*, iar la Dosoftei: *Prăpatea-i ca un veșmînt îmbrăcămînt lui*.)

În versetul 16 din versiunea voronețeană a psalmului XXI, aflăm: *Mi-i vîrtutea ca hîrbul de sacă*. Versiunea scheiană consemnează în acest pasaj: *Uscă-se ca urciorul vîrtutea mea*, în Psaltirea Hurmuzaki citim: *Și se uscă ca oala tăriiia mea*; în tipăriturile coresiene forma versetului indică de asemenea o exprimare figurată, chiar dacă structura lexicală a pasajului, modificată printr-o figură etimologică, este diferită: *Uscă-se ca uscarea vîrtutea mea*; iar Dosoftei transformă fragmentul în *Să uscă ca hîrbul vîrtutea mea*, fără a se depărta însă de tropul inițial.

În Psaltirile coresiene și în unele dintre cele rotacizante, în forma dată versetelor 15 și 16 ale psalmului CII apare: *Omul ca iarba, zilele lui ca florile satelor* (în Psaltirea Hurmuzaki: *florile de grădină*, la Dosoftei: *floarea cîmpului*), *așa înflureaște* (la Dosoftei: *așea va desflori*). Comparația astfel exprimată a avut o influență remarcabilă nu numai asupra vechii noastre exprimări literare, ci și asupra vorbirii curente, de vreme ce reflexe ale ei se regăsesc, lexicalizate aproape (a se vedea sintagmele *floarea vîrstei* sau *floarea tinereții*), chiar în româna contemporană.

O comparație concretizatoare, cunoscută și de vorbirea populară actuală, este reevaluată prin crearea unui paralelism de tip antitetic în forma dată versetului 24 din psalmul LIV. Citez din Psaltirea Hurmuzaki: *Și muiară-se cuvintele lor mai virtos decât untulu, și acealea simtu săgeatele.* (Pasajul are formulare identică în celelalte prime versiuni ale Psaltirii, dar Dosoftei îl modifică, în tipăritura din 1680, în: *Muiară-se cuvintele lor mai mult decât niște oloi și eale sînt săgeț, iar în Psaltirea tipărită în 1673, dezvoltă și limpezește totodată figura prin versurile:*

*Grăiesc din gură cuvinte moale
De-ț par ca untul de unuroase;
Ele-s ca lancea de simceloase.*

3. Aflată în deplină consonanță cu structura și cu destinația originală a Psaltirii, versificarea dată de Dosoftei, în tipăritura din 1673, cunoscutei cărți biblice nu pare să fi reprezentat, cum susțin unii comentatori, o simplă variantă eclesiastică a textului⁶. Tipăritura scoasă la Uniev nu a fost folosită, după câte cunoaștem, în cadrul slujbei, iar pentru uzul Bisericii Dosoftei va tipări, de altfel, în 1680, la Iași, *Psaltirea de-nțăles.*

În textul versificat, utilizînd deopotrivă modelul cărții similare alcătuite de polonezul Jan Kochanowski și pe cel reflectat de vechile Psaltiri românești, mitropolitul moldovean nu s-a depărtat, în majoritatea situațiilor, de litera textului biblic și, în perspectiva obiectivelor cercetării acum prezentate, nici de tipul tropilor existenți în versiunile canonice ale psalmilor⁷.

Atestă aceasta în primul rînd fidelitatea cu care Dosoftei face, nu totdeauna cu har poetic, versificarea unor pasaje.

Versurile corespunzătoare versetelor 14 și 15 din psalmul LXXXII:

*Răpedză-i, Doamne, din deal ca roata
Și-i prăvălește să-i calce gloata,
Ca măciulia fulgi să le cadză
Și ca pădurea focul să-i ardză*

limpezesc ideea textului bază, dar atenuează sensibil, în primul rînd prin schimbarea structurii frazei, valoarea expresivă a vechii versiuni românești în proză, care avea, în copia scheiană, forma: *Dzeul mieu, pune ei ca rroata, ca trestia între fața vîntului, ca focul ce arrde dumbravile, ca văpaia ce aprinde pădurile.*

În aceeași situație se află versurile ce reproduc fidel, dar cu efect stilistic iarăși diminuat, conținutul versetelor 11 și 12 din psalmul XCV:

*Ceriul s-aibă voaie bună
Cu pămîntul depreună,
Și marea, giucînd, să salte*

⁶ Vezi, spre exemplu, Mircea Scarlat, care afirma eronat, în *Istoria poeziei românești*, I, București, 1982, p. 86, că, pentru Dosoftei, „versificarea Psaltirii era o necesitate preponderent eclesiastică, nu estetică”.

⁷ Vezi, pentru o detaliată descriere și pentru o abundentă ilustrare a acestor tropi, Mihai Dinu, „Bătrînul poet dintâi” – *incursiune în poezia și poetica dosofteiană*, Editura Academiei Române, București, 2007, p. 128-141.

*Cu unde, cu valuri nalte
Și câmpii încă să-și facă
Bucurie, să le placă.*

Deși folosesc procedeele personificării, prezent în toate versiunile în proză ale Psaltirii, și, în plus, inovează prozodic, plasînd de două ori complementul în alt vers decît verbul regent, ultimele versete citate au o valoare inferioară artistic traducerii în proză, mai bine structurată din punct de vedere stilistic: *Se veselească-se cerul și bucure-se pămîntul! Se rrădice-se mare și plinul ei! Se bucure-se câmpii și toate ce sîntu într-însul!*⁸.

Abaterile de la structura formală a modelului intern, ilustrat de versiunile în proză ale psalmilor, sînt însă numeroase în *Psaltirea în versuri*. Nu ne referim aici, dată fiind lipsa de relevanță pentru utilizarea traducerilor românești anterioare, la metru, la ritm și nici la rimă, deși realizările lui Dosoftei sînt, evaluate din această perspectivă, nu o dată remarcabile. Ne oprim în schimb la unele amplificări de text, care au, de regula, ca efect creșterea evidentă nu doar a clarității, ci și a expresivității.

Pentru exprimarea ideii cuprinse în versetul 15 din psalmul XXXVIII, care avea, în proză, forma *Și topit-ai ca painjina sufletul meu; însă în deșert tot omul*⁹, Dosoftei alcătuieste patru versuri:

*I-ai stîns bietul suflet că de-abia se-ngîină,
Cît nu-i mai de-a hirea de o painjină.
Așe-i deșert omul ca o haină slabă,
Stricată de molii și fără de treabă.*

Primul verset din psalmul XLI: *În ce chip jeluiaște cerbul la izvoarele apelor, așa jeluiaște sufletul meu cătră tine, Doamne, cunoaște, în Psaltirea în versuri*, o formă frecvent citată în istoriile literaturii sau în cele ale limbii noastre literare ca exemplu de amplificare și de sensibilizare a textului psalmic:

*În ce chip dorește cerbul de fîntînă,
Cînd îl strînge setea, de-l arde-n plămînă,
Sufletul meu, Doamne, așe te dorește,
Cu sete aprinsă, de mă veștedzește.*

La fel cum este citată versificarea dată versetului 27 din psalmul CIII, verset cu sens pur denotativ în traduceri în proză ale epocii: *Aciia corabiile noată. Zmeul cesta ce fapt-ai să-ș bată joc d-insul*¹⁰. În urma intervenției creatoare a lui Dosoftei, textul a dobîndit admirabila formă ce a sugerat comentatorilor identificarea unor „rezonanțe” eminesciene:

*Peste luciul de genune
Trec corabii cu minune.*

⁸ Am citat forma existentă în versiunea scheiană a textului.

⁹ Reproducem forma avută de versetul amintit în tipăriturile coresiene, dar textul avea, după cum precizam anterior, o formă aproape identică în toate versiunile vechi cunoscute ale Psaltirii.

¹⁰ Versiunile vechi ale Psaltirii au aproape aceeași formă pentru acest pasaj. Citatul este extras și de această dată din versiunea coresiană a textului.

*Acolo le vine toană
De fac chiții gioc și goană.*

Textul în versuri tipărit de Dosoftei în 1673 pune desigur în evidență, dincolo de modificările nu o dată remarcabile prin plasticizare și sensibilizare, și utilizarea unui limbaj figurativ de alt tip decât cel prezent în mod curent în Psaltire, fapt într-un fel firesc într-o scriere dorită a fi exercițiu poetic elevat, iar nu traducere versificată a unui text biblic.

În ultimul exemplu citat s-a putut remarca ușor atât valoarea conotativă a determinărilor atributive, cât și utilizarea metaforică, neobișnuită în scrisul bisericesc în ansamblu, a sintagmei *luciu de genuine* pentru *mare*. În alte pasaje, care nu aveau, în versiunile în proză ale epocii, nici o componentă cu valoare estetică, Dosoftei introduce, printr-un gest artistic gratuit, câteva epitețe surprinzătoare. Astfel, în primul verset din psalmul CXXXIII, pasajul *Sfînd în casa Domnului, în curțile (caseei) Zeului nostru*¹¹ este înlocuit cu:

*Carii dvoriți la Domnul în casă,
În curțile cele de mătasă.*

Versetul 15 din psalmul CIII începe, în vechile versiuni în proză, cu propoziția *Ce răsăriși pajiște vitelor*, în vreme ce Dosoftei propune *Și crești pajiștea cea moale*, adăugînd, necerut de sensul strict al textului, un puțin așteptat epitet adjectival sinestezic. Același epitet, cu totul neobișnuit în scrisul epocii (în care această figură, rar utilizată, avea de regulă valoare apreciativă, morală), apare și în versificarea versetului 6 din psalmul XCII. Varianta în proză: *Minunate înalțile mării, minunat întru înalți Domnul*¹², memorabilă, de altfel, prin unele elemente lexicale și prin structura ei prozodică, se transformă sensibil printr-o amplificare a textului, ce include, în urma intervenției poetului, deopotrivă o comparație și un epitet, ambele sensibilizatoare:

*Minunată-i unda mării,
Ce-i mai mare craiul țării,
Că pre toț craiul potoale,
Ca spuma mării cea moale.*

Modificările aduse de către Dosoftei prin versificare formei psalmilor constau deci atât în amplificare și în detalieri, menite să clarifice conținutul sau să evidențieze o anumită modalitate (nu o dată sensibilă) de înțelegere a lui, cât și în invenție stilistică de alt tip și cu alt efect decât aceea uzuală în textele religioase canonice. Tropilor caracteristici scrisului bisericesc le stau astfel alături, în *Psaltirea în versuri*, remarcabile figuri, inovatoare în epocă, ce vor deveni specifice literaturii beletristice laice. Tiparul stilistic dominant este însă cel preluat din modelul tradițional, la fel ca elementele cel mai frecvent utilizate, extrase firesc din repertoriul de tropi pus în circulație de Psaltire.

¹¹ Am completat, prin cuvîntul introdus între paranteze după versiunea scheiană, forma dată versetului în tipăriturile coresiene.

¹² Versetul are această formă în toate versiunile vechi ale Psaltirii.

4. Mijloc de educare și de modelare concomitent a gândirii și a sensibilității, lectura psalmilor a creat, alături de parcurgerea sau de ascultarea altor scrieri beletristice bisericești (de tipul Evangheliarului), obișnuința cu exprimarea aleasă, elevată. Numeroase figuri atestate inițial în psalmi reapar de aceea în scrieri originale alcătuite după 1600.

Arepile vântului, sintagma cu valoare metaforică devenită, în *Psaltirea de-nțăles* a lui Dosoftei, *arepile vânturilor* (formă intrată, foarte probabil prin revizia făcută de mitropolit traducerii lui Milescu, și în Biblia de la București¹³), a ajuns prin excesivă repetare o figură aproape banală în literatura laică actuală.

Foarte des utilizată și, în consecință, foarte cunoscută este de asemenea comparația cuprinsă în traducerea versetului 12 din psalmul CI: *Zilele mele ca umbra trecură, și eu ca finul secăiu*. (În versetele 4 și 5 din același psalm citim: *Vătămat fui ca iarba și uscă-se înema mea*.) Acest ultim tipar comparativ, ce pune în relație zilele omului cu fumul (creînd astfel pentru prima dată în cultura scrisă românească o sinonimie cu funcție poetică între *fum* și *umbră*), fusese utilizat, în același psalm, și în transpunerea versetului 4: *Periră ca fumul zilele mele și oasele mele ca uscarea usucă-se*.

Iar comparația se va fi găsit și în alte scrieri din epocă, de vreme ce apare, desigur și sub influența originalului slavon, în versiunea românească a *Învățăturilor lui Neagoe către fiul său, Teodosie*. În capitolul al XIII-lea din mult comentatul text, citim, spre exemplu: *Toată slava lumii aceștia o am lăsat și mărețele și trufia noastră o am părăsit și să răsipiră de la noi ca un fum, când îl lovește un vînt mare și cu o ploaie repede*, în fragmentul reprodus putînd fi recunoscute, dincolo de tipul tropilor, mai multe inversiuni caracteristice vechiului scris bisericesc. *Zilele cele dezmiertate, înflurite și de toată bucuria pline și anii cei mulți, carii trecură ca fumul*, respectiv *Plîngă iar bătrînii, că s-au veștezeit floarea și frîmșețea tinereței lor*, fragmente extrase dintr-o omilie la omul mort cuprinsă în *Sicriul de aur*, tipăritura bălgrădeană din anul 1683¹⁴, atestă și ele prezența comparației extrase din inventarul de tropi utilizat aproape stereotip în vechiul scris beletristic religios.

Departate de a fi simple și fidele transpuneri ale unor originale redactate în alte limbi, ultimele fragmente citate dovedesc nu doar cunoașterea textului românesc al psalmilor, ci și utilizarea modelului stilistic al acestora. Probează această utilizare chiar continuarea ultimului pasaj reprodus, continuare în care sînt selectate în mod semnificativ exact versete de tipul celor utilizate de noi anterior pentru a evidenția prezența tropilor în cele mai vechi variante românești ale psalmilor: *Despre aceștia*

¹³ Ipoteza revizuirii de către Dosoftei a traducerii realizate pentru Vechiul Testament de către Neculai Milescu Spătarul a fost reargumentată recent de N. A. Ursu, în studiul *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Neculai Spătarul (Milescu)*, inclus în volumul *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Iași, 2003, p. 354-449.

¹⁴ Ne referim la *Sicriul de aur*, culegerea de predici alcătuită de Ioan Zoba din Vinț. Textul a fost tipărit, într-o ediție modernă, în 1984, de către Anton Goția.

[adică despre *anii cei mulți și buni, carii trecură ca fumul*] *cîntă sfînt David craiu și proroc, psalm CII, stih 15-16, zicînd: „Zilele omului sînt ca iarba, ca floarea cîmpului așa înflurește...” Și iar, psalm CI, stih 4: „Că sfîrșiră ca fumul zilele mele și oasele mele arsără ca focul.” Și iar, stih 5, zice: „Bătut fuii ca iarba și să uscă inima mea...” Și iarăși, într-acestași psalm, stih 12, zice: „Zilele mele ca umbra plecată, și eu ca iarba usca-mă-voiu.” Și citatul ar putea continua.*

5. *Cazania la Adormirea Maicii Domnului*, admirabila dovadă a mînuirii, de către Antim Ivireanu, a limbii române elevate, în dorința de a convinge auditoriul de valabilitatea afirmațiilor sale prin gradarea argumentelor demonstrației teologice, dar și de a oferi, inițiaților, plăcerea descoperirii unei structuri interne a textului, a fost creată prin aplicarea unor rafinate procedee retorice. Descoperirea sensurilor ascunse în numele *Mariam* (din acest nume *de trei silaves, adecă de trei înjugări, să înțeleage cum că au născut o față a Sfintei Troițe, iar fieștecare înjugare [avînd] cîte 2 slove ... să înțeleage cele doauo firi ale lui Hristos, adecă cea dumnezeiască și cea omenească*, notează Antim¹⁵) devine principiu organizator pentru lauda adusă Sfintei Fecioare. În perioadele didahiei, atent construite, sînt subsumate, în consecință, structuri binare (semnificative pentru înțelegerea esenței duble a *împărătesei ceriului și a pămîntului*, a celei ce *au împăcat ceriul cu pămîntul*) unor serii enumerative organizate ternar, cu trimitere, desigur, la Sfînta Troiță (adică Sfînta Treime): ea este *aleasă ca soarele, ca luna, ca revărsatul zorilor; este izvor, chiparos, crin; este nor, fecioară și grădină încuiată*.

Structura ternară amintită include figuri, cele mai multe preluate din inventarul vehiculat de scrierile ortodoxe, dar nu puține inventate sau prelucrate pentru a oferi conotații surprinzătoare pentru un text alcătuit în perioada de început a veacului al XVIII-lea. Efectul artistic este evident, iar valoarea procedeeului poate fi ușor pusă în lumină printr-o oricît de sumară comparare a didahiei amintite cu textele corespunzătoare din cazaniile precedente și din cele următoare.

Iată un fragment din textul datorat lui Antim Ivireanul, în care se face, în *Cazania la Adormirea Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu*, lauda Maicii Domnului. *Aceasta Iaste o grădină încuiată dintru care au ieșit floarea cea neveștejită și fîntîna pecetluită, dintru care au curs izvorul vieții, Hristos. Pre aceasta au văzut-o Moisi în muntele Sinaiei, ca un rug aprins și nu ardea. Pre aceasta au văzut-o Aaron, ca un toiag înforit și plin de roadă. Pre aceasta au văzut-o Iacov, ca o scară întărită, din pămînt pînă la ceriu și îngerii lui Dumnezeu să suia și să coborîia pre dînsa. Pre aceasta au văzut-o Iezechiil ca o ușă încuiată, prin care nimenea n-au trecut. Pre acesta au văzut-o Ghedeon ca o lînă, Avvacum ca o dumbravă umbroasă, Daniil ca un munte și Solomon ca un pat.*

¹⁵ Cităm din transcrierea dată Didahiilor de către Gabriel Ștrempele, în Antim Ivireanul, *Opere*, Editura Minerva, București, 1972.

În *Cazania* lui Varlaam¹⁶, textul predicii corespunzătoare, deși este mult mai puțin elaborat, cuprinde exact aceleași figuri catacretice: „*Avacum pre tine au vădzut ca o măgură cu umbră deasă, că tu ești umbrată de duhul svînt. Daniil pre tine au vădzut și el ca o măgură, din care măgură fără de sămînță bărbătească s-au născut tarele și vîrtosul împărat. Iacov, ca o scară, pre care scară s-au pogorît Dumnedzău din ceriu pre pămînt și oamenii să suie de pre pămînt în ceriu... Ghedeon roauă te vădzu... Ezechiil, poartă încuiată...*”.

6. Tropii utilizați în cele mai vechi versiuni românești ale Psaltirii și, sub influența evidentă a acestora, în alte scrieri beletristice religioase, au avut deci, după cum arată exemplele prezentate anterior, practic aceeași formă, indiferent de zona de alcătuire a textelor, de forma de difuzare a acestora (prin tipar sau prin reproducere manuscrisă) și chiar de momentul transcrierii sau prelucrării lor. Dosofoței a conservat și el în *Psaltirea de-nțales* inventarul de figuri consacrat de tradiția textului. Celebra *Psaltire în versuri* atestă, desigur, numeroase prelucrări ale textului psalmic, dar în acest caz au avut desigur prioritate unele constrîngerii prozodice, iar nu dorința de depărtare de litera textului sacru pentru limpezirea sensului altfel mai greu de pătruns al unui pasaj. Iar predicile, atît cele fidele surselor tradiționale ale Cazaniei, cît și cele marcate de personalitatea autorilor ce le-au creat și rostit, au folosit fără modificări majore același inventar consacrat de figuri de gîndire.

Sondaje efectuate în cadrul manuscriselor cu traduceri multiple alcătuite în Moldova, la mijlocul sau în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, pentru *Psaltire* și *Paraclisul Precistei*¹⁷ confirmă constatarea anterior formulată: copiiștii sau revizorii consemnau variante multiple pentru redactarea unor fragmente de text, dar păstrau practic nemodificată forma tropilor existenți în acestea.

O cercetare de detaliu asupra altor scrieri beletristice vechi românești va putea confirma sau infirma această constatare. La fel cum investigații speciale, deloc ușor de realizat, va putea duce la constituirea unui corpus de tropi specifici vechiului nostru scris religios, absolut necesar pentru a înțelege nu numai evoluția limbajului figurativ utilizat pînă în secolul al XIX-lea în scrierile literare românești, ci și pentru a evalua corect așa-numita valoare catacretică a tropilor puși în circulație de scrisul nostru bisericesc, mai vechi sau mai nou.

Bibliografie

Izvoare

Antim Ivireanul, *Opere*, ediție Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972
Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*, ediție Stela Toma, Editura Academiei Române, București, 1976

¹⁶ Preluăm textul, operînd modificarea formelor reproduse de Jacques Byck prin transliterare în sensul transcrierii interpretative, din Varlaam, *Cazania. 1643*, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1943.

¹⁷ Avem în vedere manuscrisele păstrate la Biblioteca Academiei Române sub cotele ms. ro. 170, ms. rom. 296, ms. rom. 540. Vezi pentru acestea și studiile noastre consemnate *supra* în nota 3.

- Dosoftei, *Psaltirea de-năles*, ediție Mihaela Cobzaru, Casa editorială Demiurg, Iași, 2007
- Dosoftei, *Psaltirea în versuri, 1673*, ediție critică N. A. Ursu, Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași, 1974
- Psaltirea Hurmuzaki*, I, ediție Ion Gheție și Mirela Teodorescu, Editura Academiei Române, București, 2005
- Psaltirea Scheiană (1482). Mss. 449 B.A.R.*, I. Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577), ediție Ion Bianu, Carol Göbl, București, 1889
- Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII*, II. Textul și glosarele, ediție I.-A. Candrea, Socec, București, 1916
- Varlaam, *Cazania. 1643*, ediție J. Byck, Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1943
- Ioan Zoba din Vinț *Sicriul de aur*, ediție Anton Goția, Editura Minerva, București, 1984
- Lucrări de referință**
- Gh. Chivu, *Civilizație și cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual*, Editura Academiei Române, București, 1997
- Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Univers Enciclopedic, București, 2000
- Gh. Chivu, *Psaltirea – de la litera la spiritul textului sacru. Considerații asupra unui manuscris moldovenesc de la mijlocul secolului al XVII-lea*, în „Text și discurs religios”, I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2009, p. 37-43
- Gh. Chivu, *De la litera la spiritul textului sacru. Mărturia unui Evangheliar manuscris*, în „Text și discurs religios”, II, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2010, p. 41-48
- Mihai Dinu, *“Bătrânul poet dintâi” – incursiune în poezia și poetica dosofteiană*, Editura Academiei Române, București, 2007
- Ion Gheție (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, Editura Academiei, București, 1997
- Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare, I. De la origini pînă la începutul secolului al XIX-lea*, Editura Minerva, București, 1971
- Mircea Scarlat, *Istoria poeziei românești*, I, Editura Minerva, București, 1982
- N. A. Ursu, *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al Vechiului Testament tradus de Neculai Spătarul (Milescu)*, în *Contribuții la istoria culturii românești în secolul al XVII-lea. Studii filologice*, Cronica, Iași, 2003, p. 354-449